

شناخت توصیفی از کتب مقاتل

محمد‌هادی یوسفی غروی

مقتل ابومخنف

ارزشمندترین و کهن‌ترین اثری که در تاریخ قیام امام حسین (ع) گردآوری و ثبت و ضبط شده و هم‌اینک متن تقریباً کاملی از آن در دست است (کتاب مقتل الحسین) از ابومخنف لوط بن یحیی بن سعید سالم آزدی غامدی کوفی (متوفی به سال ۱۵۷ هـ) است.

ابومخنف در نیمه دوم قرن اول هجری در شهر کوفه به دنیا آمد و در اوایل قرن دوم همزمان با شروع دعوت عباسیان به خونخواهی سیدالشهداء (ع) به فکر گردآوری و ثبت و ضبط اخبار آن پدیده خونبار افتاد و با جستجوی گسترده به دیدار حاضران و ناظران و معاصران آن رفته، و با کسانی که به هر گونه از آن اطلاعی داشته‌اند شتافته، و اطلاعات معتمد و گزارشهای مستند و حتی -الامکان دست اول آن روز را گرد آورده و گزارش نموده است، و لذا او سرآمد مقتل نویسان بعدی است بحدی که کتاب او مصدر آثار تاریخی بعد درباره آن واقعه گردید، که هر کس هر گزارشی درباره آن حادثه عظیم نگاشته معمولاً از او گرفته است و بسیاری متن آن را روایت و حکایت و نقل نموده‌اند. او معاصر چهار امام معصوم - از امام زین‌العابدین، تا ده سال از امامت امام کاظم (ع) - بوده، و اخباری را از سه تن اول (بجز امام کاظم (ع)) روایت نموده است. اما از امام صادق (ع) مستقیم و بلاواسطه و از دو امام پیشین با واسطه.

از ابومخنف جز (مقتل-الحسین) چهل کتاب دیگر در تاریخ صدر اسلام از جمله درباره جنگ جمل و صفین و خوارج نهروان، در کتب رجال و تراجم نامبرده شده است که متأسفانه امروزه از دیگر آثار او جز همان نامها خبری در دست نیست، و جز پاره‌ای از اخبار امیرالمؤمنین (ع) در جنگ جمل و صفین ضمن کتاب «وقعه صفین» از نصرین مزاحم منقری تمیمی (متوفی ۲۱۲ هـ) و کتاب «الغارات» ابراهیم بن محمد تقفی کوفی اصفهانی (متوفی ۲۸۳ هـ) و «کتاب الجمل» شیخ مفید (متوفی ۴۱۳ هـ) و سایر مصادر تاریخی. دو مورخ بزرگ و معروف دیگر از معاصران همگنان نصر منقری: علی بن محمد مدائنی یا مدینی، (متوفی ۲۱۱ هـ) و هشام بن محمد نسابه کلبی (متوفی ۲۰۶ یا ۲۰۴ هـ) کتاب مقتل-الحسین او را با روایت مستقیم

و بلاواسطه دریافت و با اضافه اختباری از سایر راویان نقل و روایت نموده-اند که به اعتبار آن اخبار اضافی جزء آثار خود آنان نیز شمرده شده است.

ابومخنف هر کدام از اخبار مقتل را با نام راویان (سند) نقل نموده، و همچنان این دو راوی از او: کلبی و مدائنی، مرحوم شیخ مفید گویا به مقتل ابومخنف دست نیافته، و لذا این اخبار را در کتاب «الارشاد» خود از دو مقتل این دو راوی از او (کلبی و مدائنی) و متأسفانه با حذف اسناد و بدون نام ابومخنف، محمد بن-جریر طبری (متوفی ۳۱۰ هـ) نیز این اخبار را در تاریخ خود از مقتل کلبی و با تعبیر: حدیثی هشام-بن-محمد و با ذکر اسناد نقل نموده است.

نام ابومخنف با مقتل او شناخته شده است، و چون خود مقتل در میان مردم نبوده است مجموعه-ای به نام مقتل او با تصرفات و افزوده-هائی به طوری که با اصل کتاب مؤلف «الکامل فی-التاریخ»، از علی-بن-محمدشیبانی مشهور به ابن اثیر جزری موصلی (متوفی ۶۳۰ هـ) اسناد تاریخ طبری را حذف و اخبار را تلخیص کرده و احیاناً اضافاتی دارد، و دنباله تاریخ طبری را تا زمان خود تکمیل نموده، و لذا آن را «الکامل» نام نهاده است. بنابراین، اخبار طبری، کلبی و ابومخنف و احیاناً دیگران را نیز در بردارد.

«مقاتل الطالین»، از علی-بن-الحسین اموی معروف به ابی فرج اصفهانی (متوفی ۲۸۴ هـ) این کتاب نیز مختصری از اخبار مقاتل بنی-هاشم در کربلا را عمدتاً از ابومخنف دارا است.

«انساب-الاشراف»، از احمد بن یحیی بلاذری (متوفی بین ۲۸۰ تا ۳۰۰ هـ) جلد سوم این کتاب به تحقیق محقق معروف شیخ محمدباقر محمودی دشتی منتشر شده است. از صفحه ۱۴۲ تا ۲۲۸ درباره زندگی و احادیث و مقتل امام حسین (ع) است، که بسیاری از اخبارش از ابومخنف است.

«الانخبار الطوال» از احمد بن داود دینوری (متوفی ۲۸۲ هـ) تاریخی است مختصر تا سال ۲۷۷ هـ مشتمل بر فصلی در مقتل امام حسین (ع) که باز بسیاری از اخبارش از ابومخنف است.

روضه الواعظین

«روضه الواعظین»، از محمدبن حسن معروف به فتال نیشابوری حلی شهید در نیشابور به امر برادرزاده نظام-الملک جوینی به سال ۵۰۸ هـ. فصلی از کتاب، مختصری از «مقتل امام حسین (ع)» را در بردارد. دکتر مهدوی دامغانی این کتاب را به فارسی ترجمه و منابع اخبار را معرفی نموده است.

مقتل الحسین خوارزمی

«مقتل الحسین خوارزمی»، موفق بن احمد حنفی خوارزمی مکی (متوفی ۵۶۸ هـ). کتاب دو جلد است، جلد اول «مناقب خوارزمی» و جلد دوم مقتل است و اخبار متعددی از ابومخنف را در بردارد. اما کتاب چندان معتبر و معتمد نیست.

اللهوف علی قتل الطفوف

«کتاب اللهوف علی قتل الطفوف» از سیدعلی بن موسی حسنی، معروف به سیدبن طاووس حلی (متوفی ۶۶۵ هـ). در اوائل جوانیش کتاب زیارتی به نام «مصباح-الزائر» نوشته و برای ایام عاشورا فاصله بسیاری یافته. شایع شده است که ساختگی بودن این مقتل و نفی صحت نسبت آن به او را عده-ای از کتابشناسان خبره و علمای بزرگ تصریح نموده-اند: مرحوم حاج میرزا حسین نوری (صاحب مستدرک الوسائل) در «لؤلؤ و مرجان: ۱۵۶، ۱۵۷» و شاگرد ایشان، مرحوم محدث قمی در «نفس-المهموم: ۸» و «هدیه-الاحباب: ۴۵» و مرحوم سیدعبدالحسین شرف-الدین «مؤلف-الشیعة: ۴۲» و دیگران.

مرحوم محدث قمی در «هدیه-الاحباب» می-گوید: «ابوجعفر طبری در تاریخ خود در باب مقتل امام حسین (ع) از مقتل «صحیح» ابومخنف بسیار نقل کرده است» و در مقدمه «نفس-المهموم» می-گوید: «هرکس به تاریخ طبری مراجعه کند می-یابد که بیشتر آنچه در مقتل امام حسین (ع) نقل کرده از مقتل ابومخنف گرفته است». و به سبب ارزش و اهمیتی که این کتاب داشته و لذا مورد توجه مورخان و محققان بوده، به نظرم رسید که با استخراج و جمع-آوری این اخبار از تاریخ طبری می-توان آن مقتل مفقود را بازیافت، و چنین نمودم، و سپس چون دیدم طبری - چنانکه گذشت - این اخبار را توسط کلبی نقل نموده، و شیخ مفید در «ارشاد» نیز از کلبی نقل کرده، لذا با «ارشاد» تطبیق کردم و معلوم شد که این اخبار نیز ابومخنف

است؛ گرچه شیخ مفید نفرموده است و این مؤید مرویات طبری گردید. سپس با مقدمه-ای مفصل (۶۶ صفحه) درباره طبری و کلبی و ابومخنف و راویان اخبارش و تطبیق آن با مقتل رایج شایع به نام او و پاورقی-های تطبیقی - تحقیقی مفید، ضمن منشورات دفتر انتشارات جامعه مدرسین با نام «وقعة-الطف لابی مخنف»، چاپ و نشر شد.

در ضمن این معرفی، مقتل تاریخ طبری و ارشاد شیخ مفید نیز شناخته شد، مقتل مختصر بی-سندی، به قصد تتمه آن کتاب زیارت نوشته است «لؤلؤ و مرجان؛ ۱۵۰ - ۱۵۲»، لذا از اعتبار چندانی برخوردار نیست، بر منفردانش اعتماد نشاید. «بحارالانوار، ج ۴۴، ۴۵». مرحوم محدث مجلسی (قده) در مقدمه مقتل، منابع را ذکر نموده است. عمدتاً ارشاد شیخ مفید با اضافه از مقاتل الطالبین و مروج-الذهب از مسعودی و کتاب-المهوف از سیدبن طاووس و مشیرالاحزان از ابن-غای-حلی و مناقب آل ابی طالب از ابن-شهر آشوب مازندرانی و کشف-الغمه اربلی و مقتل محمدبن-ابی-طالب حسینی حائری و کتابی در مناقب و مقتل از مؤلفی مجهول - شاید زیدی - از صفحه ۳۱۰ - ۳۹۴، ج ۴۴ و تا صفحه ۱۰۰، از ج ۴۵. برادر گرامی شیخ محسن محمدی اراکی از مقتل بحار انتخاب نموده و با نام «المختار من مقتل البحار در ۱۵۰ صفحه» ضمن منشورات مجمع اندیشه اسلامی منتشر شده است.

القمام الزّخار و الصمصام البتار

«القمام الزّخار و الصمصام البتار» از مرحوم حاج فرهاد میرزا، فرزند عباس میرزا، فرزند فتحعلی شاه قاجار) متوفی ۱۳۰۵ هـ) مشتمل بر زندگانی امام حسین(ع) تا شهادت، با قلم ملمّع (فارسی و بعضاً عربی) با استناد به بیش از صد و هفتاد کتاب تاریخی و غیر تاریخی معتبر از شیعه و سنی، در بیش از ۶۰۰ صفحه .

نفس-المهموم فی مصیبة سیدناالحسین المظلوم

«نفس-المهموم فی مصیبة سیدناالحسین المظلوم» از مرحوم محدث حاج شیخ عباس قمی متوفی ۱۳۵۹ هـ. در بیش از ۶۰۰ صفحه از ۲۰ کتاب تاریخی معتبر. استادش مرحوم حاج میرزا حسین محدث نوری در «لؤلؤ و مرجان» بر بسیاری از نقلیات منبریان معترض بوده و اظهار امید نموده که اگر برسد کتاب مقتل معتبری بنویسد، و أجل مهلتش نداد، و این امید استاد را مرحوم محدث قمی در کتاب «نفس المهموم» محقق نمود.

«نفس المهموم» با تحقیق محقق معروف آقای حاج شیخ رضا استادی منتشر شده است. و دوبار به فارسی ترجمه شده: ترجمه مرحوم علامه شعرانی به نام «الدمع السجوم» و ترجمه مرحوم حاج شیخ محمدباقر کمره-ای بنام «رموز الشهادة».

مقتل مقرر

«مقتل الحسين او حديث كربلاء» از مرحوم مورخ محقق حاج سید عبدالرزاق موسوی نجفی معروف به مقرر، متوفی ۱۳۱۹ هـ در حدود ۳۰۰ صفحه عمدتاً با استناد بر اختبار ابومخنف در طبری و ارشاد شیخ مفید و نفس-المهموم محدث قمی و سایر مصادر معتبر. این کتاب نیز به فارسی ترجمه شده به نام: «چهره گلگون حسین» از آقای حاج شیخ عزیزالله عطاردی نیشابوری.

از این مجموعه جامع-ترین مقتل معتبر، نفس-المهموم و مقام زخار، و معتبرترین مختصر تحقیقی: وقعه-الطف، به نظر می-رسد، اما این کتاب اخیراً هنوز به فارسی ترجمه نگردیده است.

منبع

بصائر - شماره ۱۹، خرداد و تیر ۱۳۷۵